

**ČAPKOVÁ, Kateřina. Češi, Němci, Židé? : národní identita Židů v Čechách
1918 až 1938. Praha; Litomyšl : Paseka, 2013. 368 s. ISBN
978-80-7432-294-5.**

Ondrej Ficeri, oficeri@saske.sk

Historička Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze Kateřina Čapková, ktorá sa zaoberá dejinami Židov v strednej Európe v 19. a 20. storočí, vydala v roku 2013 vo vydavateľstve Paseka už druhé, prepracované vydanie svojho diela k vytváraniu identít židovskej populácie Čiech v medzivojnovom Československu (1918 - 1938). Oproti prvému vydaniu z roku 2005 zohľadňuje v druhom vydaní súčasné teórie konceptov národa a nacionalizmu (Anthony Smith, Eric Hobsbawm, Ernest Gellner, Stuart Hall či Benedict Anderson), bez ktorých je akékoľvek pojednanie o národných identitách bezpredmetné. Národné identity určitej skupiny obyvateľstva je možné skúmať rôznymi metódami. Autorka si pri výskume národných identít Židov v Čechách zvolila analýzu konštruovania národného programu židovskými intelektuálnymi a politickými elitami, pričom sa obmedzuje na organizované národné hnutia Židov z Čiech: 1. českožidovské, ktoré sa usilovalo o asimiláciu Židov s majoritou a 2. sionistické, ktoré presadzovalo národný charakter židovstva. Popri nich zohľadňuje aj aktivity nemecky hovoriacich Židov, aj keď táto skupina nevytvárala vlastný program. Na druhej strane nezohľadňovala identity Židov zapojených do komunistického hnutia, aj keď si je vedomá toho, že analýza ich poňatia národa a ich reflexia sporu medzi Čechožidmi a sionistami vo vnútri židovskej náboženskej obce by bola nesporným obohatením problematiky. Text monografie je delený do piatich kapitol, pričom v prvých dvoch autorka kontextualizuje postavenie Židov pred a po roku 1918 a v nasledujúcich troch sa venuje charakteru aktivít nemeckojazyčných Židov, českožidovskému a napokon sionistickému hnutiu.

Autorka si pri skúmaní vytvárania navzájom si konkurujúcich národných naratívov kladie otázku, čo primälo Židov k výberu buď českožidovského alebo sionistického programu. Vyslovuje hypotézu, že dôležitejší faktor než jazykové alebo politické preferencie predstavovali sociálne väzby jednotlivca v rámci židovskej komunity i mimo nej s nežidmi. Súbežné naratívy podľa jej názoru umožňovali Židom meniť národnú identitu, pretože česká, nemecká i sionistická sociálna sieť sa navzájom prekrývali.

V úvode diela autorka venuje dostatočný priestor terminológii („národná identita“, „identita“, „asimilanti“, „Čechožidia“, „českí Židia“, „Židia z Čiech“ atď.), aby nedošlo k interpretačným nedorozumeniam. Nepatrí medzi zástancov revízie pojmu „identita“ v spoločenských vedách. Pri používaní termínu „národná identita“ vychádza z klasickej definície Richarda Jenkinsa. Vzhľadom na to, že Židia v prvorepublikovom Československu neboli definovaní ako národ, je používanie termínu „národná identita“ v tomto diele sporné, avšak ako interpretačný rámec pre porozumenie autorkinho výskumného zámeru postačuje. Keďže dejiny židovskej kultúry v českých krajinách pred rokom 1918 sú podrobne spracované (Hillel J. Kieval. *The Making of Czech Jewry*, 1988) a sama autorka urobila v tomto smere rozsiahly výskum, je v recenzovanom diele čitateľ dostatočne oboznámený s koreňmi mnohých javov medzivojnovnej éry pretrvávajúcimi z rakúsko-uhorského obdobia. Ďalším obohatením Čapkovej výkladu je komparácia vývoja politicko-spoločenskej situácie Židov v Čechách so situáciou nielen v ostatných častiach republiky (Moravou, Sliezskom, Slovenskom a Podkarpatskou Rusou), ale aj s vývojom v Nemecku, Poľsku, Rakúsku a Francúzsku. Zvolený komparatívny prístup pritom zásadným spôsobom pomohol odkryť špecifiká českého vývoja. Čo sa týka metódy historiografického spracovania konštruovania národných naratívov, autorka analyzuje archívne pramene politickej povahy (memorandá, vládne návrhy a dokumenty), popri tom využila diskurzívnu analýzu dobových spisov, memoárov, časopisov,

novín a propagačných brožúr vrátane textov nežidovských autorov, ktorí reflektovali na židovskú otázku (Emanuel Rádl, Ferdinand Peroutka, Tomáš G. Masaryk). Prínosom publikácie je množstvo ilustratívnych obrázkov osobností židovských hnutí, plagátov, dobových fotografií, štatistických tabuliek, grafov, máp a vyhotovený je i register mien.

V prvej kapitole *Základné rysy židovskej komunity v Čechách* autorka načrtla historický úvod do problematiky a objasnila dôvody, prečo mala integrácia Židov s majoritou v Čechách taký úspech. Jednak tu dominovalo západné židovstvo s vlašným vzťahom k náboženstvu, jednak samotná česká spoločnosť sa vyznačovala sekulárnym charakterom s nefrekventovanými prejavmi antisemitizmu, čo urýchlilo asimilačný proces.

Druhá kapitola *Židia ako národnostná menšina Československa* sa zaoberá spoločensko-politickými faktormi, ktoré viedli k právnemu ukotveniu židovskej národnosti v československej legislatíve. Čapková prináša pádne dôkazy o tom, že k tomuto zámeru dopomohlo sympatizovanie čelných českých politikov (Tomáš Garrigue Masaryk, Emanuel Rádl, František Krejčí) so sionistami, ktorí sa zasadzovali o širšie národné práva Židov v prvej republike. Skutočnosť, že Židia ako jediní zástupcovia menšín v Československu nemali podľa pokynov realizácie sčítaní obyvateľstva pri priznávaní národnosti určené povinné kritérium materského jazyka (hebrejčina alebo jidiš), označila Čapková za pragmatický ťah československých politických elít, ktoré tým sledovali znižovanie počtu nemeckej a maďarskej menšiny. Ako príklad úspešného odvádzania hlasov maďarskej menšiny uviedla situáciu z druhého konca republiky - z Košíc: „Časť židovského obyvateľstva, ač mluvila maďarsky, se přihlásila k národnosti židovské. A tak se na maďarskou menšinu v Košicích nevztahovaly výhody plynoucí z jazykového zákona“ (s. 59). Autorka upozorňuje, že pri interpretácii štatistických údajov treba postupovať opatrne: nie všetci Židia, ktorí si prihlasovali židovskú národnosť, boli stúpenkami sionizmu, rovnako nie všetci volili sionistickú Židovskú stranu, čo bol najmä prípad ortodoxných Židov zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Naopak v Čechách, kde sa k židovskej národnosti prihlasovalo proporčne najmenej Židov (14,83 % v roku 1921), volil v roku 1925 túto stranu takmer dvojnásobok občanov než bolo prihlásených v kategórii židovskej národnosti (s. 67).

Tretia kapitola *Nemeckí Židia* je venovaná všetkým Židom žujúcim v Čechách, ktorí uprednostňovali používanie nemeckého jazyka. Podľa autorky absencia organizovaného hnutia Židov nemeckej národnosti, podobného hnutiu českožidovskému alebo sionistickému, má významnú výpovednú hodnotu. Za prvej republiky bolo nemysliteľné, aby nemeckí Židia akýmkoľvek spôsobom agitovali za príklon Židov k nemeckej kultúre. Židia začali opúšťať nemeckú kultúru a jazyk až od 30. rokov pod tlakom nepriaznivého vývoja postavenia Židov v Nemecku, na základe čoho Čapková vyslovuje hypotézu, že pokiaľ by sa bolo konalo tretie československé sčítanie obyvateľstva v roku 1940, počet Židov nemeckej národnosti by sa rapídne znížil (s. 111).

Štvrtá kapitola *Čečožidia* analyzuje charakter českožidovského hnutia, ktoré sa dostalo po vytvorení Československa do krízy, pričom vedúcu úlohu v politickom živote krajiny prevzali sionisti. Totiž asimilačný model presadzovaný Čečožidmi ostal po pripojení etnicky heterogénnych oblastí Slovenska a Podkarpatskej Rusi v celorepublikovom meradle nepoužiteľný. Nebolo reálne požadovať od všetkých Židov aj na týchto územiach, aby prijali českú alebo slovenskú identitu, zatiaľ čo k sionizmu sa mohli hlásiť aj nemeckí a maďarskí Židia, ktorí by si len ťažko priznávali československú národnosť. Napriek tomu sa Čečožidia usilovali o „export“ asimilačného modelu na Slovensko a Podkarpatskú Rus, ktorý vyvíjala pražská centrála po roku 1935, aj keď iba s malým úspechom. Podľa Čapkovej pri prihlasovaní sa Židov za Čechov (resp. Slovákov na Slovensku) išlo skôr o prirodzený vývoj v zmenách identít u časti židovskej populácie než o dôsledok agitácie vedenia Čečožidov. Sami Čečožidia navyše prekonávali v 20. rokoch krízu koncepčného smerovania hnutia: radikálni (asimilanti) presadzovali čo najužšiu asimiláciu s českou majoritou, kdežto pokrokoví sa snažili o akúsi syntézu češtva so židovstvom. Napokon prevážila „asimilantská“ koncepcia presadzovaná ústrednou organizáciou Čečožidov Zväzom Čechov židov. Na tomto mieste možno postrehnúť autorkinu straníckosť v diskurze dejín židovských hnutí v Čechách, pretože aktivity tejto organizácie vykresľuje negatívne (s. 208).

Konkurenčné hnutie k českožidovskému predstavovali *Sionisti* (názov piatej kapitoly). Tí sa od Čečožidov líšili tým, že presadzovali národný charakter židovstva. Zároveň sa líšili aj od sionistov východoeurópskych krajín (vrátane Slovenska a Podkarpatskej Rusi), ktorí presadzovali okamžité vytvorenie samostatného židovského štátu v Palestíne. Tento tzv. kultúrny sionizmus v Čechách podľa Kateřiny Čapkovej zaujíma v dejinách sionizmu unikátne postavenie - vystaňovanie do Palestíny síce podporovali, ale nepovažovali ho za „riešenie židovskej otázky.“ Namiesto toho podporovali renesanciu židovskej kultúry aj mimo Palestíny, v diaspórah. Úspech sionistov pri presadzovaní vlastnej koncepcie existencie židovstva v rámci československého štátu vidí Čapková v niekoľkých faktoroch: podobnosť

zámerov s predstavami popredných československých politikov a vzájomné sympatie, ktoré medzi československými politikmi, intelektuálmi a umelcami a predstaviteľmi sionizmu vznikli, podpora ortodoxných Židov z Moravy, podpora časti židovskej obce zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi a existencia politických inštitúcií, ktoré spolupracovali so štátnymi orgánmi (Židovská národná rada, Židovská strana). Napokon k zvyšovaniu počtu členov sionistického hnutia prispieval aj česko-nemecký antagonizmus a zmena postavenia Židov v Nemecku po roku 1933. Svedčí o tom aj skutočnosť, že väčší počet sionistických skupín vznikol v pohraničných oblastiach Čiech než vo vnútrozemí. Pre českých sionistov bolo pritom typické, že sa o aliju (vysťahovanie do Palestíny) začali zaujímať až v roku 1938.

V závere monografie sa autorka zamýšľa, v čom si boli oba prúdy, sionistický i českožidovský, podobné a v čom sa odlišovali. Rozdiel podľa nej spočíval iba v interpretácii cieľov, pretože oba národné naratívy boli konštruované na rovnakých „stavebných kameňoch.“ Pokiaľ sa jedna skupina považovala za Čechov, resp. Nemcov, druhá za Židov. Čo teda viedlo jednotlivé osoby k voľbe konkrétnej identity? Tu sa autorka vracia ku svojej hypotéze vyslovenej v úvode celého diela. Podľa nej rozhodujúcimi faktormi určovania národnej identity neboli ani tak politické a jazykové preferencie jednotlivca, ako práve sociálne kontakty a interakcia s okolím - rozhodnúť mohla orientácia rodičov alebo len náhoda. Trhlinou celej práce však je, že túto hypotézu autorka obhajuje iba poukazovaním na niekoľko konkrétnych príkladov prejavov národnej identity českých Židov, ktoré bolo možné rekonštruovať na základe dochovaných údajov, čo však nemožno považovať za reprezentatívnu výskumnú vzorku. Ostatne, zmienenú hypotézu nie je možné v texte dostatočne obhájiť ani preto, že autorka sa prednostne venovala formovaniu národných hnutí Židov elitami, nie analýze samotných národných identít jednotlivcov. Rovnako možno polemizovať s autorkiným poňatím sociálnych väzieb, pretože práve tie sú do značnej miery determinované aj politickými a jazykovými preferenciami jednotlivcov. Nemožno súhlasiť ani s autorkiným odmietaním tézy Anthonyho Smitha o etnickom základe národných spoločenstiev (s. 12). Na rozdiel od Anthonyho Smitha je presvedčená, že etnické spoločenstvá, ktoré majú potenciál stať sa národmi, sa môžu prekrývať, ako to demonštruje na paralelnej existencii sionistov a Čechožidov v Československu. Podľa môjho názoru však poukazovanie na situáciu Židov v Čechách v tomto prípade nie je vhodné, nakoľko sa jednalo o dve rôzne národné koncepcie iba jedného, rovnakého „etnického“ spoločenstva. Išlo teda o podobnú situáciu, v ktorej sa nachádzali Slováci pred rokom 1843, kedy bola v hre aj ich slovanská identita, popri slovenskej alebo českej, resp. popri československej medzi rokmi 1918 a 1938. V každom prípade však recenzované dielo predstavuje komplexnú analýzu snáh a konštruovanie národných identít židovskej populácie Čiech v medzivojnovom období, ktoré nemá v českej historiografii pendanta. Širokou kontextualizáciou a komparatívnym prístupom objasňuje mnoho aspektov existencie židovskej komunity aj na Slovensku, a preto je monografia obohacujúcim zdrojom poznatkov aj pre slovenské prostredie.